Archive of SID

Bi-quarterly Journal of Islamic Economic Studies, Research Article,
Vol. 12, No. 1 (Serial 23) Autumn 2019 & Winter 2020

Investigating the Compliance of Operations and Financial Statements of Banks in the Foreign Exchange Sector With Interest-Free Banking Standards

Sayyed Ali Rohani[*]
Sayyed Mahdi Banitaba[**]
Mostafa Movaffagh[***]

Received: 10/09/2017
Accepted: 18/11/2017

Abstract

The proper fulfillment of the contracts specified in the Usury-Free Banking Act requires the implementation of special accounting rules which reflects the Usury-Free banking approach in the financial statements of the banks. Among these criteria, is the separation of bank income from Joint / Non-joint activities, and the formulation of Performance Statement of Investment Deposits. These criteria should be considered both in the domestic and foreign currency sector of the bank financial statements.

Through the analysis of Iran Central Bank's regulations on the calculation of Joint Revenues and the sharing of surplus earnings, and also by the examination of former financial statements of banks and the standard financial statements announced by the CBI, we show that the accounting processes related to foreign exchange deposits and facilities, is different from the Rial sector and does not fulfill the requirements of Usury-Free banking approach. This makes it virtually impossible to implement issues such as "Ala-al-hesab Interest on investment deposits" and "utilization of investment deposits in joint activities".

In fact, the current accounting practices regarding banks' foreign exchange assets and liabilities are exactly the same as those defined in conventional banking. Despite, Analyzing the international Sharia-compliant accounting standards, as well as the financial statements of foreign Islamic banks, shows that they do not distinguish between the monetary units of Islamic banks deposits in this regard. In order to remedy this defect in the banking system of Iran, suggestions are presented regarding the relevant regulations and standards.

Keywords

Interest-free Banking, Foreign Exchange Operations, Bank Accounting, Income from Joint Activities, Ala-al-hesab Interest, Profit and Loss Statement.
JEL Classification: G20, G21, M41, Z12.

[*] PhD Graduate of Economics, Tehran University and Director of Economic Studies Bureau, Iran Parliament Research Center, Tehran, Iran (Corresponding Author). s.ali.rohani@ut.ac.ir

[**] PhD Student of Economics, Allameh Tabataee University and Researcher at Iran Parliament Research Center, Tehran, Iran. smahdibanitaba@gmail.com

[***] PhD Student of Economics, Tehran University, Tehran, Iran. movafagh@elenoon.ir

www.SID.ir

Archive of SID

دو فصلنامه علمی مطالعات اقتصاد اسلامی، مقاله پژوهشی، سال دوازدهم، شماره اول (پیاپی ۲۳)، پاییز و زمستان ۱۳۹۸، صص. ۲۸۱-۳۱۰

تحلیل انطباق عملیات و صورت‌های مالی بانک‌ها در بخش ارزی بر ضوابط بانکداری بدون‌ربا

سیدعلی روحانی *
سیدمهدی بنی‌طبا **
مصطفی موفق‌یامی ***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۶/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۸/۲۷
مقاله برای اصلاح به مدت ۴ روز نزد نویسنده(گان) بوده است.

چکیده

اجرای صحیح عقود مصرح در قانون عملیات بانکی بدون‌ربا، مستلزم به‌کارگیری ضوابط حسابداری ویژه‌ای است که منعکس کننده رویکرد بانکداری بدون‌ربا در صورت‌های مالی بانک‌ها باشد. از جمله این ضوابط می‌توان به تفکیک درآمدهای بانک به مشاع و غیرمشاع و تدوین صورت حق‌الوکاله (یا صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری) اشاره نمود. این ضوابط باید هم در خصوص بخش ریالی و هم در خصوص بخش ارزی فعالیت‌های بانک مدنظر قرار گیرد. در مقاله حاضر با تحلیل مفاد مقررات بانک مرکزی در خصوص محاسبه سود مشاع و تسهیم سود مازاد، و بررسی صورت‌های مالی سال‌های گذشته بانک‌ها و صورت‌های مالی بانکی استاندارد ابلاغی بانک مرکزی، نشان داده می‌شود که فرآیندهای حسابداری مربوط به سپرده‌ها و تسهیلات ارزی، متفاوت با بخش ریالی بوده و اقتضائات بانکداری بدون‌ربا را محقق نمی‌نماید. این مسأله موجب می‌شود اموری نظیر «علی‌الحساب بودن سود پرداختی» و «به‌کارگیری مشاع سپرده‌ها» در خصوص سپرده‌های ارزی بانک‌ها، عملاً امکان تحقق نداشته باشد. در واقع روال‌های حسابداری فعلی در خصوص منابع و مصارف ارزی بانک‌ها، کاملاً مشابه روال‌های تعریف شده در بانکداری متعارف (ربوی) است. این در حالی است که استانداردهای شرعی و حسابداری بین‌المللی در این حوزه و همچنین صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی مطرح خارجی، هیچ‌گونه تمایزی میان واحدهای پولی سپرده‌های جذب شده بانک‌های اسلامی در این موضوع قائل نمی‌شوند. به‌منظور اصلاح این نقیصه، پیشنهاداتی در لایه مقررات و استانداردهای مربوطه ارائه شده است.

واژگان کلیدی

بانکداری بدون‌ربا، عملیات ارزی، حسابداری بانکی، صورت‌های مالی بانک، سود مشاع، سود علی‌الحساب، صورت سود و زیان.

طبقه‌بندی JEL: G20, G21, M41, Z12.

* دانش‌آموخته دکترای اقتصاد دانشگاه تهران و مدیر دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول) s.ali.rohani@ut.ac.ir

** دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه علامه طباطبایی(ره) و پژوهشگر مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران، تهران، ایران smahdibanitaba@gmail.com

*** دانشجوی دکترای اقتصاد دانشگاه تهران، تهران، ایران movafagh@elenoon.ir

www.SID.ir

Archive of SID

مقدمه

براساس قانون عملیات بانک بدون‌ربا[1]، جذب سپرده در بانک‌ها می‌تواند به یک از سه روش ذیل انجام شود:

۱. سپرده قرض‌الحسنه جاری،
۲. سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز،
۳. سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار.

دو مورد نخست براساس عقد قرض بدون‌بهره انجام شده و سود تعلق گرفته به آنها صفر است، اما نوع سوم براساس عقد وکالت عام یا خاص تجهیز شده و دارای سود متغیّری است که مقدار قطعی آن در پایان دوره مالی محاسبه می‌شود. همچنین براساس فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون‌ربا[2]، روش‌های تخصیص منابع در نظام بانکی عبارتنداز: قرض‌الحسنه، فروش اقساطی (نسیه)، معاملات سلف، اجاره به‌شرط تملیک، جعاله، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، استصناع، مرابحه و خرید دین. اجرای صحیح عقود فوق، خصوصاً عقد وکالت در خصوص سپرده‌های سرمایه‌گذاری، مستلزم به‌کارگیری ضوابط حسابداری ویژه‌ای است که در واقع منعکس کننده رویکرد بانکداری بدون‌ربا در صورت‌های مالی بانک‌ها می‌باشد. از جمله این ضوابط می‌توان به تفکیک درآمدهای بانک به مشاع و غیرمشاع و همچنین تدوین صورت حق‌الوکاله (یا صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری) اشاره نمود.

اغلب بانک‌ها مشابه عملیات سپرده‌گیری و تسهیلات‌دهی ریالی، در حوزه ارزی نیز به جذب سپرده و اعطای تسهیلات اقدام می‌کنند. از آنجا که ماهیت سپرده‌گیری و تسهیلات‌دهی در حوزه ریالی و ارزی مشابه است، انتظار می‌رود قراردادهای مربوطه و همچنین ضوابط حسابداری دو حوزه ریالی و ارزی نیز تا حدود قابل توجهی مشابه یکدیگر باشد. این در حالی است که مراجعه به مقررات بانک مرکزی و نیز صورت‌های مالی بانک‌ها (صورت سود و زیان)، خلاف این مسأله را نشان می‌دهد. بر این اساس و

www.SID.ir

Archive of SID

با توجه به اهمیّت روش‌های حسابداری در شرعی یا غیرشرعی شدن عملیات بانکی، مطالعه مستقل و دقیق بخش ارزی ضروری می‌نماید.[۳]

در مقاله حاضر پس از تبیین سؤالات تحقیق، روش و پیشینه پژوهش، استانداردها و مقررات در خصوص ضوابط حسابداری سود و زیان بانک (که در صورت سود و زیان متجلی می‌شود) تشریح شده و نشان داده می‌شود که مقررات حسابداری تضمین‌کننده غیرربوی بودن عملیات بانک، شامل بخش ارزی نمی‌گردد. در این بخش همچنین استانداردهای شرعی و حسابداری بین‌المللی در این خصوص موردبررسی قرار می‌گیرد. سپس با تمرکز بر بخش ارزی، میزان انطباق قراردادهای ارزی بانک‌ها بر ضوابط بانکداری بدون‌ربا، با توجه به مفاد این قراردادها موردبررسی قرار می‌گیرد. در نهایت با مراجعه به صورت‌های مالی بانک‌ها در سال‌های گذشته و همچنین مراجعه به صورت‌های مالی استاندارد بانک مرکزی[۴]، نشان داده می‌شود که روش‌های حسابداری به‌کارگرفته شده در بخش عملیات ارزی بانک‌ها (جذب سپرده و اعطای تسهیلات)، ناسازگار با رویکرد بانکداری بدون‌ربا و بلکه منطبق بر بانکداری متعارف بوده و موجب تردید در شرعی بودن سود پرداختی به سپرده‌گذاران ارزی بانک‌ها می‌شود. در نهایت ضمن بررسی ساختار صورت‌های مالی برخی بانک‌های اسلامی خارجی (با تمرکز بر صورت سود و زیان)، و بر مبنای آسیب‌شناسی انجام شده در بخش‌های پیشین، پیشنهادات اصلاحی ارائه می‌گردد.

۱. روش پژوهش و سؤالات تحقیق

مقاله حاضر به روش تحلیلی- توصیفی نگاشته شده و در گروه تحقیقات کاربردی دسته‌بندی می‌شود. هدف از نگارش مقاله حاضر، تحلیل ابعاد شرعی حسابداری صورت سود و زیان بانک‌ها در بخش ارزی و بررسی میزان انطباق روش‌های حسابداری مذکور بر اقتضائات عملیات بانکی بدون‌ربا است. در این راستا مهم‌ترین سؤالاتی که مقاله حاضر درصدد پاسخ به آنها است عبارتنداز:

۱. آیا مفاد قراردادهای جذب سپرده سرمایه‌گذاری ارزی بانک‌ها در ایران، منطبق‌بر رویکرد بانکداری بدون‌ربا است؟

www.SID.ir

Archive of SID

۲. آیا روش‌های حسابداری ناظر بر سپرده‌ها و تسهیلات ارزی که در حال حاضر در بانک‌ها اجرا می‌شود (از جمله نحوه ورود درآمدهای حاصل از اعطای تسهیلات ارزی و سود پرداخت شده به سپرده‌های ارزی در صورت‌های مالی)، با مفاد قراردادهای سپرده و تسهیلات ارزی سازگار است؟
۳. آیا مقررات حاکم بر حسابداری سود و زیان بانک‌ها در بخش ارزی، مشابه مقررات حاکم بر بخش ریالی بانک‌ها و منطبق بر الزامات و اقتضائات بانکداری بدون‌ربا است؟

به‌منظور پاسخ به سؤالات فوق، از روش تحلیل اسناد حقوقی (مقررات و قراردادهای بانکی) و اسناد مالی (صورت‌های مالی) داخلی و بین‌المللی استفاده شده است. مهم‌ترین اسناد موردبررسی عبارتنداز:

۱. دستورالعمل‌های بانک مرکزی ناظر برحسابداری صورت سود و زیان و نحوه تسهیم سود مازاد؛
۲. استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی در همین زمینه؛
۳. قراردادهای جذب سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار برخی بانک‌های داخلی؛
۴. صورت‌های مالی بانک‌های ایرانی و برخی بانک‌های اسلامی خارجی؛
۵. صورت‌های مالی بانکی استاندارد، ابلاغ شده توسط بانک مرکزی.

۲. پیشینه پژوهش

طی سه دهه اخیر و در دوره اجرای قانون عملیات بانکی بدون‌ربا، مقالات متعددی پیرامون چالش‌های شرعی موجود در نظام بانکی ایران نگاشته شده است.

قائمی و دیگران (۱۳۹۵) معضل سود علی‌الحساب تضمین شده، عدم‌اطلاع مردم و کارمندان از ضوابط اجرایی بانکداری بدون‌ربا و نبود اخلاق حرفه‌ای در سیستم بانکی کشور را از مهم‌ترین نواقص در الگوی اجرایی بانکدرای بدون‌ربا در ایران دانسته است.

ملاکریمی و قلیچ (۱۳۹۵) در یکی از متأخرترین مقالات ضمن جمع‌بندی نظرات سایرین و با استفاده از استفتائات مراجع، ۱۰ مورد از موانع حذف ربا از نظام بانکی را

www.SID.ir

Archive of SID

برشمرده‌اند که مهم‌ترین آنها عبارتست از: عدم‌تحقق واقعی مشارکت در عقود مشارکتی و نیز عدم‌محاسبه مابه‌التفاوت سود علی‌الحساب با سود قطعی.

میثمی و قلیچ (۱۳۹۰) ضمن اشاره به رقابت بانک‌ها بر سر نرخ سود علی‌الحساب و قطعی تلقی کردن آن، ابراز داشته‌اند «پرداخت سود علی‌الحساب باعث گردیده عملیات بانکداری بدون‌ربا در کشور مشابه عملیات بانکداری ربوی در سایر کشورها شود و افراد احساس کنند در بانک‌های کشور به پول، نرخی معیّن و مشخص و از پیش تعیین شده تعلق می‌گیرد که رابطه‌ای با فعالیت‌های اقتصادی ندارد»، و در ادامه به ارائه پیشنهاداتی برای حذف سود علی‌الحساب از نظام بانکی پرداخته‌اند.

لازم به ذکر است بعد از گذشت ۱۵ سال از اجرای قانون بانکداری بدون‌ربا، برای اولین بار در سال ۱۳۷۸ به سپرده‌های سرمایه‌گذاری بانک مسکن مابه‌التفاوت سود علی‌الحساب و قطعی پرداخت شده است (بانک و اقتصاد، ۱۳۸۷، ص. ۱۶ و ۴۸) و بعد از آن هم کمتر شاهد چنین اخباری بوده‌ایم.

بنی‌طبا (۱۳۹۳) با انتقاد از عدم‌تفکیک منابع با بازدهی معیّن و منابع با بازدهی نامعیّن در بانک‌ها معتقد است: «با توجه به استفاده مشاع از منابع و به‌کارگیری سپرده‌ها در قالب تسهیلات مبادله‌ای و پروژه‌های مشارکتی و امکان تسویه نشدن هریک از این تسهیلات و پروژه‌ها و همچنین موارد پیچیده دیگر اعم از تفاوت زمان، نرخ سود، نرخ ذخیره قانونی و حق‌الوکاله برای انواع سپرده‌ها، محاسبه نرخ سود قطعی برای بانک بسیار دشوار خواهد بود. شاید به همین دلیل است که در سال‌های اخیر کمتر دیده‌شده بانک‌ها مبلغ بیشتری از نرخ سود علی‌الحساب به سپرده‌گذاران بپردازند».

عدم‌جدیّت بانک‌ها در محاسبه سودقطعی موجب شد رئیس کل بانک مرکزی در سال ۱۳۹۳ اعلام کند[۵]: «امسال برای اولین بار اعلام شده است که شرط برگزاری مجمع بانک این است که حسابرس مستقل محاسبه سود قطعی را تأیید کند.» همین مسأله نشان می‌دهد قبل از آن حساسیتی نسبت به محاسبه سود قطعی توسط بانک نبوده است و همین مسأله شبهه غیرشرعی بودن سود بانک‌ها را مطرح کرده است.

با این وجود و علی‌رغم اهمیّت استانداردهای حسابداری در عملیات بانکداری، مطالعات محدودی در ارتباط با بررسی میزان انطباق عملیات بانک‌ها و روش‌های

www.SID.ir

Archive of SID

حسابداری به‌کارگرفته شده در صورت‌های مالی بانک‌ها، با ضوابط بانکداری بدون‌ربا انجام شده است.

ضیایی (۱۳۸۰) فقدان استانداردهای حسابداری و حسابرسی را مانع رشد بانک‌های اسلامی دانسته است و به مواردی مانند عدم‌اطمینان در اصول حسابداری، عدم‌افشای اطلاعات حسابداری، ابهام در محاسبه سود و زیان سپرده گذاران و... اشاره کرده است.

میثمی و قلیچ (۱۳۹۰) اجرای صحیح بانکداری بدون‌ربا در کشور را منوط به اصلاح ساختارهای حسابداری متعارف دانسته‌اند و ابراز داشته‌اند: «در حال حاضر بانک‌ها سپرده‌های سرمایه‌گذاری مختلفی دارند که ماهیّت این نوع از سپرده‌ها وکالت است، نه عقد قرض. با این حال، به‌دلیل فقدان شیوه‌های حسابداری مناسب، در بانک‌های کشور با این دسته از سپرده‌ها دقیقاً مشابه سپرده‌های قرضی برخورد می‌شود و اصل و سود این دسته از سپرده‌ها در ستون بدهکاری بانک در ترازنامه و جزء هزینه‌های سرمایه به ثبت می‌رسند».

مدرکیان و دیگران (۱۳۸۹) حسابرسی صورت‌های مالی را عامل افزایش کیفیت صورت‌های مالی دانسته و معتقد است: «صورت‌های مالی، هسته اصلی منابع اطلاعات مالی را تشکیل می‌دهد و بنابراین باید از کیفیت مطلوبی برخوردار باشد. تهیه صورت‌های مالی براساس استانداردهای حسابداری به‌عنوان ضوابط معتبر، تضمین کیفیت مطلوب صورت‌های مالی است».

با این وجود، در میان مطالعات داخلی انجام شده حول چالش‌های شرعی موجود در نظام بانکی، تاکنون مطالعه‌ای در ارتباط با بررسی میزان انطباق عملیات بانک‌ها و روش‌های حسابداری به‌کارگرفته شده در صورت‌های مالی بانک‌ها، با ضوابط بانکداری بدون‌ربا در بخش ارزی انجام نشده است. در واقع به‌نظر می‌رسد محققان هنگام بررسی میزان انطباق روش‌های حسابداری ناظر بر صورت سود و زیان بانک و نحوه محاسبه سود مشاع، تمایزی میان عملیات سپرده‌گیری و اعطای تسهیلات ریالی و ارزی قائل نشده‌اند و دو بخش ریالی و ارزی را یکسان انگاشته‌اند. این در حالی است که چنانکه در ادامه تشریح خواهد شد، مقررات مبنایی ناظر بر بخش ریالی بانک، شامل بخش ارزی نمی‌باشند و بررسی مستقل بخش ارزی ضروری است.

www.SID.ir

Archive of SID

۳. استانداردهای شرعی داخلی و خارجی ناظر برحسابداری صورت سود و زیان

۳-۱. دستورالعمل‌های بانک مرکزی ایران در خصوص محاسبه سود مشاع

به موجب قانون عملیات بانکی بدون‌ربا[۶]، سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار که بانک در به‌کارگرفتن آنها وکیل می‌باشد، در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به‌شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار می‌گیرد. همچنین منافع حاصل از عملیات فوق، براساس قرارداد منعقده، متناسب با مدت و مبالغ سپرده‌های سرمایه‌گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه به‌کارگرفته شده در این عملیات، تقسیم خواهد شد.[۷] در نظام بانکداری بدون‌ربا با امعان نظر به اصل وکالت در جذب سپرده‌های سرمایه‌گذاری، محاسبه و اعلام نرخ سود علی‌الحساب و نرخ سود قطعی ضروری است. تعیین و اعلام نرخ سود علی‌الحساب سپرده‌ها و تمایز آن با سود قطعی، حائز اهمیّت بسیار است و نادیده گرفتن آن می‌تواند موجب آثار و پیامدهای نامطلوبی در بازار پولی و بانکی کشور از قبیل تداعی بانکداری ربوی، از بین رفتن حق‌الوکاله و یا سود سهامداران شود.[۸]

بانک مرکزی در سال ۱۳۸۲، «دستورالعمل اجرایی چگونگی محاسبه سود قطعی سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار با احتساب حق‌الوکاله به‌کارگیری سپرده‌ها» را به شبکه بانکی ابلاغ نمود[۹]. در این دستورالعمل ابتدا روش محاسبه سود قابل تقسیم (سود مشاع) بین بانک و سپرده‌گذاران تشریح شده که فرآیندی مطابق زیر دارد:

رابطه (۱):

میانگین مانده ۵۲ هفته سال سپرده قانونی مربوط به انواع حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار – میانگین مانده ۵۲ هفته سال انواع حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری = خالص منابع سپرده‌گذاران

رابطه (۲):

خالص منابع سپرده‌گذاران خالص تسهیلات اهدایی
–(میانگین مانده ۵۲ هفته سال اوراق مشارکت – میانگین مانده ۵۲ هفته سال) = منابع بانک

رابطه (۳):

وجه التزام دریافتی بابت سود تسهیلات اهدایی+سود اوراق مشارکت+سود دریافتی از محل سپرده‌گذاری+درآمد حاصله از تسهیلات اهدایی= سود مشاع

www.SID.ir

Archive of SID

رابطه (۴):

جایزه سپرده قانونی مربوط به انواع حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت = (سود متعلقه به منابع سپرده‌گذاران) منافع سپرده‌گذاران × سود مشاع (خالص منابع سپرده‌گذاران/منابع بانک+خالص منابع سپرده‌گذاران)

در ادامه این دستورالعمل، روش محاسبه حق‌الوکاله بانک برای به‌کارگیری سپرده‌های سرمایه‌گذاری و چگونگی تقسیم سود قطعی حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار بیان شده است. در خصوص این دستورالعمل (مربوط به چگونگی محاسبه خالص منابع سپرده‌گذاران) شایان ذکر است: «فقط انواع حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار ریالی باید در محاسبات مدنظر قرار گیرند و سپرده‌های ارزی در این محاسبات نباید منظور شود.» در واقع بانک مرکزی با این عبارت، عدم‌شمول مقررات سود مشاع بر سپرده‌های ارزی را «الزام» نموده است.

در سال ۱۳۸۷ با عنایت به اینکه در دستورالعمل مزبور سپرده‌گذاری و اعطای تسهیلات بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی نزد یکدیگر در چارچوب ضوابط مقرر، جزء مصادیق مصارف مشاع احصاء نشده بود، دستورالعمل مذکور مورد بازنگری قرار گرفت.[۱۰] زیرنویس مذکور در بخشنامه سال ۸۲، در بخشنامه جدید به صورت زیر تغییر یافت: «فقط انواع حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار ریالی شامل سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار نزد سایر بانک‌ها و مؤسسات اعتباری باید در محاسبات مدنظر قرار گیرد و سپرده‌های ارزی در این محاسبات فعلاً منظور نمی‌شود».

از آنجا که براساس ماده ۹۸ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه، عقود اسلامی استصناع، مرابحه و خرید دین به عقود مندرج در فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون‌ربا اضافه گردید، بانک مرکزی مجدداً در تاریخ ۱۳۹۳/۰۲/۱۶، بخشنامه پیشین را، با لحاظ تسهیلات اعطایی در قالب عقود اخیرالذکر در مصارف مشاع و درآمدهای حاصل از آنها در سود مشاع، همچنان پابرجا و لازم‌الاجرا اعلام نمود.[۱۱]

آخرین نسخه از دستورالعمل‌های ناظر بر محاسبه سود مشاع و قطعی، «دستورالعمل نحوه محاسبه و تقسیم سود مشاع (ریالی)» است که در تاریخ ۱۳۹۴/۰۲/۲۹ به تصویب

www.SID.ir

Archive of SID

شورای پول و اعتبار رسید. مطابق این دستورالعمل، سهم سود قطعی سپرده متعلق به سپرده‌گذار به‌صورت زیر محاسبه می‌شود:

رابطه (۵):

حق‌الوکاله به‌کارگیری سپرده‌ها= {جایزه سپرده قانونی مربوط به سپرده+(سود مشاع× خالص منابع سپرده‌گذار/ خالص مصارف مشاع)} = سهم سود قطعی سپرده متعلق به سپرده‌گذاران

البته همچون دستورالعمل‌های پیشین، در ماده (۲) این دستورالعمل تصریح شده است که: «این دستورالعمل صرفاً ناظر بر نحوه محاسبه و تقسیم سود مشاع ریالی بوده و نحوه محاسبه سود مشاع ارزی و سهم سود قطعی متعلق به سپرده‌گذاران ارزی، از شمول این دستورالعمل خارج می‌باشد».

بر این اساس می‌توان گفت از ابتدای اجرای قانون عملیات بانکی بدون‌ربا تا کنون، هیچ‌گونه مقرراتی در خصوص نحوه محاسبه سود مشاع و سهم بانک و سپرده‌گذاران از سود قطعی برای سپرده‌های مدت‌دار ارزی وجود نداشته است. طبیعی است که در فقدان مقررات مذکور، بانک‌ها اقدام به محاسبه سودقطعی ننمایند و سود علی‌الحساب پرداختی به سپرده‌های مدت‌دار ارزی، همان سود قطعی تلقی شود.[۱۲]

۳-۲. دستورالعمل‌های بانک مرکزی ایران در خصوص تسهیم سود مازاد

از مهم‌ترین خصیصه‌های بانکداری بدون‌ربا می‌توان از رعایت اصل تسهیم سود بین بانک و سپرده‌گذاران (در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار) نام برد. علی‌القاعده نحوه تسهیم سود یاد شده می‌تواند تأثیر بسزایی در جلب اعتماد سپرده‌گذاران و به تبع آن هدایت سرمایه‌های اشخاص به‌سوی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی داشته باشد.[۱۳] با توجه به تعدد انواع سپرده‌های سرمایه‌گذاری از حیث سررسید، ریسک نقدینگی و...، پس از تعیین روش محاسبه سود مشاع و تعیین سهم سود قطعی سپرده‌گذاران، معضل دیگری نیز وجود خواهد داشت و آن «شیوه تسهیم مابه‌التفاوت سود قطعی تا سود علی‌الحساب (سود مازاد[۱۴]) بین انواع حساب‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار» است. در ابتدا انتخاب روش تسهیم سود مازاد در اختیار بانک‌ها گذاشته شده، اما بانک‌ها مکلف شدند جزئیات آن را در ابتدای سال مالی به سپرده‌گذاران اعلام نمایند[۱۵]. با توجه به اینکه تنوع حساب‌های

www.SID.ir

Archive of SID

سرمایه‌گذاری مدت‌دار در حوزه ارزی بیش از ریالی است (از حیث سررسید، نوع واحد پولی، با منشأ اسکناس و...)، بررسی‌شیوه‌های مختلف توزیع سود مازاد ضرورتی دوچندان دارد. به‌طور کلی بانک مرکزی چهار روش برای تسهیم سود مازاد معرفی نموده است[۱۶]:

۱. صرفاً متناسب با متوسط مانده حساب سرمایه‌گذاری (بدون توجه به تفاوت نرخ سود علی‌الحساب انواع حساب‌های سرمایه‌گذاری).
۲. به تناسب ضرایب اعلام شده توسط هیأت مدیره بانک برای هریک از انواع حساب‌های سرمایه‌گذاری (بدون توجه به متوسط مانده حساب سرمایه‌گذاری).
۳. متناسب با متوسط مانده حساب سرمایه‌گذاری×نسبت نرخ سود علی‌الحساب سپرده موردنظر به نرخ سود علی‌الحساب سپرده مبنا (سپرده سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت).
۴. متناسب با متوسط مانده حساب سرمایه‌گذاری×ضرایب اعلام شده در ابتدای سال مالی توسط هیأت مدیره بانک برای هریک از انواع حساب‌های سرمایه‌گذاری (براساس اولویت‌ها و ترجیحات بانک).

روش‌های اول و دوم، در تعارض با قاعده «تناسب سود قطعی با مبلغ و مدت سپرده‌گذاری» هستند. چنان‌که در ادامه تشریح خواهد شد، این قاعده در اغلب قراردادهای سپرده سرمایه‌گذاری ارزی نیز مورد تصریح قرار می‌گیرد؛ لذا روش‌های اول و دوم برای تسهیم سود مازاد، درخور توجه ویژه نیستند. بر این اساس دو الگوی قابل پذیرش برای توزیع سود مازاد وجود خواهد داشت که منطق حاکم بر هردو به‌صورت ذیل است:

رابطه (۶):

مازاد سود پرداختی به سپرده سرمایه‌گذاری نوع i = میانگین مانده حساب سرمایه‌گذاری مربوطه×«ضریب»

در روش سوم:

رابطه (۷):

«ضریب» = نسبت نرخ سود علی‌الحساب سپرده مورد نظر به نرخ سود علی‌الحساب سپرده مبنا

در روش چهارم:

www.SID.ir

Archive of SID

رابطه (۸):

«ضریب» = ضرایب اعلام شده توسط هیأت مدیره بانک برای هریک از انواع حساب‌های سرمایه‌گذاری

۳-۳. استانداردهای شرعی بین‌المللی

در دهه اخیر، برخی مؤسسات اسلامی در سطح بین‌المللی اقدام به ارائه استانداردهای شرعی، حسابداری، حسابرسی، حاکمیت شرکتی و... برای مؤسسات مالی اسلامی نموده‌اند. یکی از این نهادها «سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی» است که تلاش می‌کند تا به صورت موردی برای اکثر فعالیت‌های مؤسسه مالی اسلامی به‌صورت جزئی استاندارد ارائه کند.

سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی براساس توافقنامه همکاری میان مؤسسات مالی اسلامی در اول صفر سال ۱۴۱۰ق[۱۷] در الجزایر تأسیس شد و در یازدهم رمضان ۱۴۱۱ق[۱۸] در بحرین به ثبت رسید. این سازمان مؤسسه‌ای بین‌المللی، غیردولتی و غیرانتفاعی است که تلاش می‌کند استانداردهای حسابداری، حسابرسی، حاکمیتی و اخلاقی برای بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی ارائه نماید.[۱۹] استانداردهای تهیه شده[۲۰] توسط این مؤسسه بسیار جزئی و کاربردی و با هدف اجرایی شدن در کشورهای عضو و غیر عضو تولید شده است که عبارتنداز:

- **دستورات راهنما**[۲۱]: به‌منظور انطباق اولیه استانداردهای AAOIFI در مؤسسات مالی اسلامی.
- **اصول اخلاقی**[۲۲]: شامل ضوابط اخلاقی کارکنان و حسابداران مؤسسات مالی اسلامی.
- **استانداردهای حاکمیتی**[۲۳]: مرکب از ۷ استاندارد شامل شورای نظارت شرعی، انتصاب، ترکیب و گزارش، بررسی شرعی، بررسی شرعی داخلی، کمیته حسابرسی و راهبری مؤسسات مالی اسلامی، استقلال شورای نظارت شرعی، بیانیه اصول راهبری و افشا برای مؤسسات مالی اسلامی و اداره مسئولیت اجتماعی شرکتی و افشا برای مؤسسات مالی اسلامی.

www.SID.ir

Archive of SID

- **استانداردهای حسابرسی**[۲۴]: مرکب از ۵ استاندارد شامل اهداف و اصول حسابرسی، گزارش حسابرس، شرایط اشتغال به حسابرسی، بررسی انطباق با اصول و قواعد شریعت توسط حسابرس بیرونی و مسؤولیت حسابرس برای در نظر گرفتن تخلف و اشتباه در حسابرسی صورت‌های مالی.
- **استانداردهای حسابداری**[۲۵]: شامل ۲۶ استاندارد از جمله استانداردهای افشای عمومی در صورت‌های مالی و صورت های مالی نمونه، مرابحه، تأمین مالی مضاربه، تأمین مالی مشارکت، افشای مبنای تخصیص سود بین مالکان و دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری، سلف و سلف موازی، اجاره و اجاره به‌شرط تملیک، استصناع و استصناع موازی، بیع نسیه، سرمایه‌گذاری در صکوک، سهام و ابزارهای مالی مشابه، سرمایه‌گذاری در املاک و مستغلات و...
- **استانداردهای شرعی**[۲۶]: شامل ۴۸ استاندارد از جمله استانداردهای معاملات ارزی، کارت‌های اعتباری و بدهی، نکول در بازپرداخت بدهی، تضامین، مشارکت (شرکت) و شرکت‌های نوین، خدمات بانکی، توزیع سود در حساب‌های سرمایه‌گذاری مضاربه، مدیریت نقدینگی و...

مهم‌ترین استانداردهای این مجموعه که در راستای پاسخ به سؤالات مقاله حاضر مفید هستند، عبارتنداز:

۱. استاندارد شرعی شماره ۴۰: «توزیع سود در حساب‌های سرمایه‌گذاری مضاربه»[۲۷].
۲. استاندارد حسابداری شماره ۱: «افشای مبنای تخصیص سود بین مالکان و دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری»[۲۸].
۳. استاندارد حسابداری شماره ۵: «ارائه و افشای عمومی در صورت‌های مالی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی»[۲۹].

در بخش دوم استاندارد شرعی شماره ۴۰[۳۰]، فارغ از نوع ارز مورد استفاده، دو نوع حساب سرمایه‌گذاری تعریف شده است: حساب سرمایه‌گذاری عام (نامحدود)[۳۱] و حساب سرمایه‌گذاری خاص (محدود)[۳۲]. دارنده حساب سرمایه‌گذاری عام به مؤسسه

www.SID.ir

Archive of SID

مالی براساس قرارداد مضاربه به بانک اختیار می‌دهد تا به‌عنوان عامل و بدون هیچ محدودیتی وجوه آن را به همراه وجوه سایرین سرمایه‌گذاری نماید، درحالی‌که در حساب سرمایه‌گذاری خاص، بانک مجاز به سرمایه‌گذاری در حوزه یا پروژه مشخصی خواهد بود. از آنجا که این حساب‌ها براساس عقد مضاربه است، هرگونه زیان احتمالی در صورتی‌که ناشی از خطا، غفلت و یا نقض عهد بانک نباشد برعهده سپرده‌گذار خواهد بود. به همین دلیل بانک در این سپرده‌ها هیچ چیز را ضمانت نمی‌کند و صرفاً متعهد است که سود و ضرر حاصله را براساس نسبت‌های موردتوافق، محاسبه و توزیع نماید.

در بخش چهارم این استاندارد تصریح شده است که محاسبه سود یا زیان باید براساس سهم از سود و زیان که قبلاً موردتوافق قرار گرفته است، باشد نه به صورت یک مقدار مشخص[۳۳] و یا درصد مشخصی از اصل سرمایه.[۳۴] در بخش پنجم بیان شده است که برای توزیع سود بین سپرده‌گذاران به هریک از آنها امتیازی براساس حاصل‌ضرب میزان سپرده و مدت زمان آن اختصاص داده می‌شود و این امتیاز سهم سپرده‌گذار از سود یا زیان احتمالی را مشخص خواهد کرد.[۳۵] همچنین پرداخت سود انتظاری به‌صورت علی‌الحساب نیز مجاز شمرده شده است مشروط به اینکه بانک پس از نقد کردن دارایی های مضاربه، سود تحقق یافته را محاسبه کند و براساس توافق قبلی بین خودش و دارندگان سپرده تقسیم کند. صرفاً در این صورت است که بانک می‌تواند بخشی از سهم سود خود را به سپرده‌گذاران واگذار نماید.[۳۶]

نحوه محاسبه دقیق سود در مجموعه استانداردهای شرعی نیامده است، ولی در چندین استاندارد از جمله استانداردهای حسابداری شماره ۱ و ۵ تصریح شده که نحوه محاسبه و تقسیم سود بین بانک و دارندگان سپرده‌های سرمایه‌گذاری بانک باید در صورت‌های مالی افشا شود.[۳۷]

از آنجا که بانک‌ها به‌منظور پرداخت تسهیلات، علاوه‌بر سپرده‌ها، از منابع خود اعم از سرمایه و سپرده‌های جاری نیز استفاده می‌کنند، در استاندارد حسابداری شماره (۱) پیشنهاد شده است که درآمدهای بانک حاصل از عملیات مضاربه و مشارکت و... به دو بخش مجزا مشاع[۳۸] و غیرمشاع[۳۹] تفکیک شود. این تفکیک در صورت‌های سود و زیان نمونه ارائه شده توسط این سازمان نیز توصیه شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

نحوه محاسبه درآمد و سود خالص بانک در چارچوب پیشنهادی این سازمان، در قالب صورت درآمدی (صورت سود و زیان) یک بانک فرضی تبیین شده است. در این صورت درآمدی، در ابتدا مجموع درآمدهای مشاع بانک آمده است. سپس سهم سپرده‌گذاران منهای حق بانک به‌عنوان عامل از آن کسر شده است. عدد حاصل با سایر درآمدهای غیرمشاع بانک جمع شده است و در نهایت درآمد بانک محاسبه شده است.[۴۰] مشاهده می‌شود که نحوه تعامل با سپرده‌های سرمایه‌گذاری مضاربه در الگوی AAOIFI، همچنین تفکیک درآمدهای بانک به مشاع و غیرمشاع و نحوه محاسبه سود قطعی بانک، بسیار مشابه رویکرد قانون عملیات بانکی بدون‌ربا مصوب ۱۳۶۲ برای حساب‌های سرمایه‌گذاری بر مبنای عقد وکالت است.

نکته قابل توجه در الگوهای ارائه شده توسط AAOIFI، عدم‌تمایز میان سپرده‌های ارزی و سپرده‌های واحد پول ملی، در محاسبه سود قطعی است. به بیان دیگر، سازمان مذکور قواعد حسابداری یکسانی را برای حساب‌های ارزی و حسابهای ریالی در صورت سود و زیان پیشنهاد می‌دهد (برخلاف رویه رایج در ایران).[۴۱]

۴. صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی بین‌المللی

در این بخش به‌منظور بررسی شیوه تعامل صورت‌های مالی سه بانک بزرگ اسلامی موردبررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱. بانک الراجحی[۴۲] عربستان سعودی

بانک الراجحی در سال ۲۰۱۵ بزرگترین بانک اسلامی از جهت سرمایه بوده است.[۴۳] این بانک به‌صورت یک هلدینگ مالی اداره می‌شود، مرکز اصلی آن در عربستان سعودی است و در کشورهای دیگر نظیر کویت و بحرین نیز دارای شعب است. صورت‌های مالی تلفیقی این بانک براساس واحد پولی عملیاتی شرکت اصلی یعنی ریال عربستان سعودی[۴۴] تدوین شده است و در بخش یادداشت‌های توضیحی نیز قید شده است که هر یک از زیرمجموعه‌ها می‌توانند واحد پولی عملیاتی خاص خود را داشته باشند، به همین دلیل برای تهیه صورت‌های مالی، کلیه دارایی‌ها و تعهدات ارزی در تاریخ تدوین صورت‌های مالی با نرخ روز به واحد پولی عملیاتی تبدیل شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

در صورت‌های مالی این بانک اگرچه حجم سپرده‌ها به تفکیک واحد پولی اصلی و ارز خارجی تفکیک شده است، ولی در یادداشت توضیحی ۱۶ که شیوه محاسبه سود سپرده‌ها را توضیح داده است و همچنین سایر یادداشت‌ها، تفاوتی بین سپرده‌های واحد پولی اصلی و ارز خارجی وجود ندارد.[۴۵]

نکته قابل توجه در صورت‌های مالی این بانک، تفکیک درآمدها و هزینه‌ها در بخش‌های مختلف کسب‌وکار بانکی اعم از بانکداری خرد، بانکداری شرکتی و... است. بر این اساس اگرچه بخش عمده درآمد این شرکت در بخش بانکداری خرد است ولی بخش عمده سود پرداختی، در بانکداری شرکتی پرداخت شده است.

۴-۲. بانک اسلام[۴۶] مالزی

صورت‌های مالی این بانک نیز به‌طور کلی براساس واحد پولی کشور مالزی (رینگیت[۴۷]) تدوین شده و در بخش توضیحات سیاست‌های حسابداری نیز تصریح شده است که کلیه دارایی‌ها و تعهدات ارزی در تاریخ تدوین صورت‌های مالی، بر اساس نرخ روز به واحد پولی عملیاتی تبدیل شده است. بر همین اساس در یادداشت توضیحی ۱۵ که مربوط به انواع سپرده‌ها است، تفکیکی بین سپرده‌های ارزی و سپرده‌های واحد پول ملی وجود ندارد.

نکته قابل توجه در صورت سود و زیان بانک اسلام مالزی و یادداشت‌های توضیحی ذیل آن، شناسایی درآمد برای انواع حساب‌هاست که نیازمند برقراری تناظر بین دو طرف ترازنامه بانک است. به عبارت دیگر در یادداشت‌های توضیحی این بانک (از جمله یادداشت ۲۴)، متناظر با هریک از انواع سپرده‌ها، دارایی‌هایی در نظر گرفته شده است و درآمد حاصل از هر نوع دارایی، به سپرده‌های متناظر اختصاص یافته است.

۴-۳. بانک اسلامی دبی[۴۸]

این بانک بزرگترین بانک اسلامی امارات متحده عربی است که در سال ۱۹۷۵ تاسیس شده است و دارای یک زیرمجموعه در پاکستان و دفاتر نمایندگی در ترکیه و اردن است. صورت‌های مالی این بانک نیز براساس درهم امارات متحده عربی[۴۹] تدوین شده است و

www.SID.ir

Archive of SID

کلیه دارایی‌ها و تعهدات ارزی در تاریخ تدوین صورت‌های مالی با نرخ روز به واحد پولی عملیاتی تبدیل شده است.

در صورت‌های مالی این بانک نیز، علی‌رغم آن که دارای طبقه‌بندی جغرافیایی است، اما تفکیکی بین سپرده‌های واحد پول اصلی و ارز خارجی نشده (یادداشت توضیحی ۱۸) و به تبع در ارتباط با محاسبه سود برای حساب‌های درهم یا ارزی نیز تفاوتی در نظر گرفته نشده است (یادداشت توضیحی ۳۷).[۵۰]

۵. بررسی انطباق قراردادها و مقررات حساب‌های ارزی بانک‌ها برضوابط بانکداری بدون‌ربا

تجهیز منابع ارزی در بانک‌ها، همچون منابع ریالی، در قالب سه نوع حساب قرض‌الحسنه پس‌انداز، قرض‌الحسنه جاری و سرمایه‌گذاری مدت‌دار ارزی صورت می‌پذیرد. از آنجا که حساب‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز و جاری ارزی فاقد سود هستند، مسأله محاسبه سود مشاع در فرآیندهای حسابداری در مورد این نوع از سپرده‌ها وجود ندارد، لذا در این بخش بر قراردادها و دستورالعمل‌های حساب سرمایه‌گذاری مدت‌دار ارزی بانک‌ها تمرکز می‌شود.

۵-۱. بررسی قراردادهای سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار ارزی بانک‌ها

متأسفانه در حال حاضر قراردادهای سپرده مدت‌دار ارزی بانکها، فاقد الگوی استاندارد است و هر یک از بانک‌ها متن قرارداد مورد نظر خود را به سپرده‌گذاران پیشنهاد می‌دهند. با این وجود، بررسی میدانی نشان می‌دهد عناصر مشترکی میان قراردادهای سپرده مدت‌دار ارزی در اغلب بانک‌ها وجود دارد. از میان ۹ بانک موردبررسی، قراردادهای سپرده مدت‌دار ارزی ۷ بانک[۵۱]، واجد پنج عنصر هستند که به نوعی دال‌بر انطباق قراردادها بر ضوابط بانکداری بدون‌ربا است. این عناصر عبارتند از: ۱- وکالت بانک از طرف سپرده‌گذار؛ ۲- مطابقت عملیات بانک با قانون عملیات بانکی بدون‌ربا؛ ۳- به‌کارگیری مشاع سپرده‌ها توسط بانک؛ ۴- توزیع سود حاصله به تناسب مبلغ و مدت؛ ۵- حق‌مصالحه برای بانک در توزیع سود. البته قراردادهای سپرده مدت‌دار ارزی برخی بانک‌ها نظیر سینا و پاسارگاد، فاقد عناصر پنج‌گانه فوق هستند و سخنی از «به‌کارگیری مشاع سپرده‌ها» یا تصریح «علی‌الحساب» بودن سود پرداختی در آنها وجود

www.SID.ir

Archive of SID

ندارد. علی‌رغم انطباق ظاهری این قراردادها بر ضوابط بانکداری بدون‌ربا، چنان‌که در بخش آتی تشریح خواهد شد، بررسی صورت سودوزیان بانک‌ها نشان می‌دهد که درآمد حاصل از اعطای تسهیلات ارزی، در بخش درآمدهای غیرمشاع منظور می‌گردد. لذا هرچند قرارداد فوق تصریح بر به‌کارگیری سپرده‌های مدت‌دار ارزی به‌صورت مشاع دارد، اما اقتضائات این امر در ضوابط حسابداری بانک‌ها رعایت نمی‌شود. همچنین لازمه محاسبه و پرداخت منافع حاصل از به‌کارگیری سپرده‌ها، به سپرده‌گذاران، این است که بانک برای سپرده‌ها و تسهیلات ارزی، مشابه سپرده‌ها و تسهیلات ریالی، دارای صورت حق‌الوکاله (یا صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری) باشد، و حق‌الوکاله بانک و سهم سپرده‌گذار از سود مشاع، محاسبه و اعلام گردد. چنان‌که در بخش آتی تشریح خواهد شد، این امر نیز در صورت‌های مالی بانک‌ها رعایت نمی‌شود.

در بند دیگری از قرارداد برخی بانک‌ها، به «سود علی‌الحساب» سپرده مدت‌دار ارزی اشاره می‌شود. واژه «علی‌الحساب» زمانی معنادار خواهد بود که «سود قطعی» در پایان دوره محاسبه و پرداخت گردد. در بخش ریالی، سود قطعی در صورت حق‌الوکاله و ذیل صورت سود و زیان بانک محاسبه می‌شود. اما بخش ارزی فاقد صورت حق‌الوکاله بوده و درآمدهای ارزی به عنوان درآمد غیرمشاع و سود علی‌الحساب پرداختی ارزی، به‌عنوان هزینه در صورت سود و زیان منعکس می‌گردد. این امر ماهیت «علی‌الحساب» بودن سودهای پرداختی را به‌کلی تغییر می‌دهد.

۵-۲. بررسی مقررات حساب‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار ارزی بانک‌ها

مقررات مربوط به حساب‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار ارزی، تنها در بخش سوم «مجموعه مقررات ارزی» بانک مرکزی، مصوب ۱۳۹۱/۰۴/۰۸ معرفی شده است. در این مجموعه ذیل «مقررات مربوط به حساب‌های ارزی» تصریح شده است: «سود حساب‌های سپرده به‌صورت ارزی و بر مبنای نرخ‌های بین‌المللی توسط آن بانک تعیین و در سررسید قابل پرداخت می‌باشد». در اینجا نه تنها هیچ اشاره‌ای به علی‌الحساب بودن سود این حساب‌ها و چگونگی محاسبه سودقطعی و... وجود ندارد؛ بلکه عبارت «بر مبنای نرخ‌های بین‌المللی» تداعی‌کننده پرداخت نرخ‌های سود ثابت (بهره) بر سپرده‌های ارزی است.

www.SID.ir

Archive of SID

در خصوص روش تعیین و پرداخت سود ارزی، ذیل بخش ۴-۲ بیان شده است: «سود ارزی توسط بانک‌ها متناسب با بازدهی به‌کارگیری این منابع تعیین، و برمبنای رویه‌های متداول در بازارهای بین‌المللی به‌صورت ارزی قابل پرداخت خواهد بود». هرچند «تناسب سود ارزی با بازدهی به‌کارگیری این منابع» مورد تصریح قرار گرفته، اما چنانکه در ادامه روشن خواهد شد، الزامات حسابداری برای محاسبه بازدهی منابع ارزی و تناسب سود پرداختی با این بازدهی، توسط بانک مرکزی روشن نشده و در صورت‌های مالی بانک‌ها نیز رعایت نمی‌شود. همچنین تصریح عبارت «بر مبنای رویه‌های بین‌المللی»، در وضعیتی که هیچ‌گونه مقررات مجزا برای محاسبه و پرداخت سود قطعی حساب‌های ارزی توسط بانک مرکزی ابلاغ نشده، نوعی تأکید بر پذیرش «بهره» برای حساب‌های سرمایه‌گذاری ارزی است.

۶. بررسی انطباق روش‌های حسابداری بانک‌ها در بخش ارزی برضوابط بانکداری بدون‌ربا

۶-۱. حسابداری عملیات ارزی در صورت سود و زیان بانک‌ها تا سال ۱۳۹۳

در حوزه عملیات بانکی ریالی، متن قراردادها و نیز استانداردهای حسابداری مربوطه (از جمله تفکیک درآمدهای مشاع از غیرمشاع در صورت سودوزیان و ضوابط مربوط به محاسبه حق‌الوکاله بانک) به شکلی طراحی شده است که واجد مفاهیم «شریک بودن سپرده‌گذار در سودوزیان بانک» و نیز «وکیل بودن بانک نسبت به سپرده‌های مردم» است (هرچند در عمل، هم بانک‌ها و هم تسهیلات‌گیرندگان انگیزه بالایی برای خروج از چارچوب قراردادها دارند). اما در خصوص عملیات ارزی بانک‌ها (جذب سپرده و اعطای تسهیلات)، علاوه‌بر انحراف بانک‌ها و تسهیلات‌گیرندگان از مفاد قراردادها در عمل، نقد مهم دیگری نیز وارد است، و آن عدم‌انطباق ضوابط حسابداری و قراردادهای بانک در حوزه جذب سپرده و اعطای تسهیلات، بر بانکداری بدون رباست.[۵۲]

به‌منظور قضاوت درباره انطابق یا عدم‌انطباق عملیات ارزی بانک‌ها بر موازین و ضوابط بانکداری بدون‌ربا، لازم است ساختار صورت سودوزیان موردبررسی قرار گیرد. در واقع، اینکه درآمد (سود) حاصل از اعطای تسهیلات ارزی و نیز سود پرداخت شده به سپرده‌گذاران ارزی، چگونه وارد صورت سودوزیان بانک گردد، مشخص‌کننده این

www.SID.ir

Archive of SID

است که اساساً آیا امکان عمل به مفاد به قراردادهای سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار ارزی وجود دارد یا خیر.

بررسی صورت سودوزیان بانک‌ها پیش از سال ۱۳۹۴ نشان می‌دهد، سود حاصل از اعطای تسهیلات ریالی بانک (اعم از مبادله‌ای و مشارکتی)، به‌عنوان درآمدهای مشاع تلقی شده و پس از کسر حق‌الوکاله بانک، میان بانک و سپرده‌گذاران توزیع می‌گردد. به این ترتیب براساس استانداردهای حسابداری بانکی، اولاً بانک وکیل سپرده‌گذاران (در سپرده‌های سرمایه‌گذاری) تلقی شده و ثانیاً سود پرداختی به سپرده‌گذاران در طول سال، به‌عنوان سود علی‌الحساب بوده و در انتهای سال و پس از بسته شدن صورت‌های مالی و محاسبه سودقطعی بانک، سهم بانک و سهم قطعی سپرده‌گذار مشخص می‌گردد. هرچند در عمل ممکن است در بسیاری از سال‌ها سودقطعی بانک (از محل درآمدهای مشاع)، مساوی یا کمتر از سودعلی‌الحساب پرداختی نشان‌داده شود و عملاً سپرده‌گذار مبلغی بابت مابه‌التفاوت سودعلی‌الحساب و قطعی دریافت نکند، اما ضوابط عملیات بانکی بدون‌ربا در حوزه حسابداری بانک رعایت شده است. اما در حوزه عملیات ارزی، هم در نحوه محاسبه سود حاصل از اعطای تسهیلات ارزی و هم در نحوه محاسبه سود پرداختی به سپرده‌گذاران ارزی به‌گونه دیگری عمل می‌شود. از یک طرف بررسی صورت‌های سود و زیان کلیه بانک‌ها تا سال ۱۳۹۳ نشان می‌دهد، سود حاصل از اعطای تسهیلات ارزی بانک‌ها به اشخاص حقیقی و حقوقی داخلی، در بخش درآمدهای غیرمشاع منظور می‌گردد (در برخی بانک‌ها تحت یک ردیف مستقل با نام «سود تسهیلات اعطایی ارزی» و در برخی دیگر ذیل ردیف‌های «سود و وجه التزام» یا «سایر درآمدهای غیرمشاع»).[۵۳] بر این اساس سپرده‌گذاران ارزی، سهمی در سود حاصل از اعطای تسهیلات ارزی توسط بانک ندارند، هرچند که این تسهیلات از محل سپرده‌های ارزی آنها پرداخت شده است. این بدین معنی است که در مورد سپرده‌های ارزی، گویی بانک «وکیل» سپرده‌گذاران تلقی نشده، بلکه از سپرده‌گذاران قرض گرفته و «مالک» سپرده‌های ارزی در نظر گرفته شده. روشن است که چنین تلقی از رابطه سپرده‌گذار و بانک، هم‌سو با بانکداری بدون‌ربا نیست.

www.SID.ir

Archive of SID

از سوی دیگر نیز، سود پرداختی به سپرده‌گذاران ارزی در بخش «هزینه‌ها» در صورت و زیان لحاظ می‌شود (در برخی بانک‌ها تحت یک ردیف مستقل با نام «سود سپرده‌های ارزی» و در برخی دیگر ذیل ردیف «سود پرداختی»). این امر بدین معنی است که سود پرداختی به سپرده‌گذار به‌عنوان «هزینه» تلقی شده، نه «سود علی‌الحساب پرداختی به سپرده‌گذار». در واقع، در صورتی‌که بانک خود را وکیل سپرده‌گذاران ارزی بداند، باید سود پرداختی به آنها را «علی‌الحساب» تلقی کند و در انتهای سال، با محاسبه سود قطعی حاصل از عملیات ارزی و کسر حق‌الوکاله، مابه‌التفاوت سود قطعی و علی‌الحساب را به ایشان پرداخت نماید. اما «هزینه» تلقی کردن سود اعطایی به سپرده‌گذاران ارزی و عدم‌محاسبه سود قطعی عملیات ارزی، بدین‌معنی است که بانک از سپرده‌گذاران ارزی «استقراض» نموده و نرخ بهره ثابتی را به ایشان پرداخت می‌نماید، دقیقاً مشابه بانکداری ربوی. در مجموع شواهد دال بر این است که در حوزه عملیات ارزی بانک‌ها، هم در نحوه محاسبه سود سپرده‌های ارزی و هم در نحوه ورود سود سپرده‌ها و تسهیلات ارزی در صورت‌های سودوزیان بانک‌ها، کاملاً منطبق بر استانداردهای بانکداری ربوی عمل می‌شود.

۶-۲. حسابداری عملیات ارزی در صورت‌های مالی استاندارد جدید

بانک مرکزی با هدف تهیه صورت‌های مالی استاندارد و نیز ضوابط حاکم بر فعالیت و بهبود گزارشگری در افشای اطلاعات و قابلیت مقایسه صورت‌های مالی بانک ها و مؤسسات اعتباری، اقدام به بازنگری صورت‌های مالی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در چارچوب نمود. در این راستا بانک مرکزی، ساختار کلی و جزئیات مربوط به نحوه تهیه صورت‌های مالی بانک‌ها را در تاریخ ۱۳۹۴/۱۱/۲۵ ابلاغ نمود (و در ۱۳۹۵/۱۲/۲۸ بازنگری شد) که می‌توان آن را نخستین استاندارد صورت‌های مالی بانکی در ایران دانست.[۵۴]

بررسی دقیق این استاندارد (صورت‌های مالی بانکی نمونه) نشان می‌دهد که اصلاحات ساختاری بسیار ضروری و مفیدی در ضوابط حسابداری بانک‌ها انجام گرفته است. از این جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

www.SID.ir

Archive of SID

۱. الزام به تهیه «صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری» که متضمن محاسبه سود مشاع بانک و پرداخت مابه‌التفاوت سود قطعی و سود علی‌الحساب به سپرده‌گذاران است.
۲. الزام بانک به تشریح انواع ریسک‌های اعتباری، نقدینگی، بازار و عملیاتی خود، براساس استانداردهای بین‌المللی گزارش‌گری مالی و نیز رهنمودهای مدیریت ریسک صادره از سوی کمیته بال.
۳. الزام به تهیه «صورت عملکرد عملیات قرض‌الحسنه پس‌انداز» که مشتمل‌بر وضعیت مانده منابع و مصارف قرض‌الحسنه و طبقه‌بندی تسهیلات قرض‌الحسنه اعطایی است.
۴. لحاظ بخش مستقلی در سمت منابع ترازنامه، با عنوان «حقوق صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری» و تفکیک این حقوق از سایر انواع بدهی‌ها و حقوق صاحبان سهام.

علی‌رغم وجود نقاط مثبت فراوان در صورت‌های مالی استاندارد مذکور، مسأله پیش‌گفته در خصوص سپرده‌ها و تسهیلات ارزی همچنان در این استاندارد جدید نیز به قوت خود باقی است (البته با وضوح بیشتر). در خصوص تسهیلات اعطایی، مراجعه به یادداشت توضیحی ۱-۳۸ در «صورت‌های مالی بانک نمونه» نشان می‌دهد کلیه درآمدهای حاصل از تسهیلات ارزی اعطایی، هرچند ظاهراً تحت انواع مختلف عقود اسلامی (فروش اقساطی، جعاله، اجاره به شرط تملیک، مضاربه، مشارکت مدنی، سلف، خرید دین، مرابحه، و استصناع) اعطا شده، اما همگی به‌عنوان «درآمد غیرمشاع» بانک در نظر گرفته شده است. همچنین در همین بخش (۲-۳۸)، انواع درآمدهای حاصل از سپرده‌گذاری‌های بانک در بخش ارزی نیز، که مشتمل‌بر جایزه سپرده قانونی، سود سپرده‌های مدت‌دار نزد بانک‌ها و سود اوراق است، به عنوان درآمد غیرمشاع لحاظ شده است. درآمدهای حاصل از سرمایه‌گذاری ارزی بانک نیز به‌عنوان درآمد غیرمشاع در نظر گرفته شده. مطابق یادداشت توضیحی ۳۹ صورت‌های مالی بانک نمونه، سود حاصل از انواع سرمایه‌گذاری‌های بانک در بخش ارزی، به‌عنوان سود غیرمشاع شناسایی شده است؛

www.SID.ir

Archive of SID

در حالی که سود حاصل از سرمایه‌گذاری‌های ریالی بانک، به درستی با عنوان سود مشاع در نظر گرفته شده است.

این در حالی است که اگر منابع لازم برای اعطای تسهیلات ارزی یا سپرده‌گذاری ارزی بانک نزد سایر بانک‌ها و یا سرمایه‌گذاری‌های ارزی بانک، از محل سپرده‌های سرمایه‌گذاری ارزی تأمین شده باشد، بانک در خصوص این منابع صرفاً نقش وکیل را دارد و باید درآمد حاصل از این عملیات را به‌عنوان درآمد مشاع محاسبه نماید، و سود حاصله را پس از کسر حق‌الوکاله خود، میان سپرده‌گذاران ارزی توزیع نماید. در واقع گویی در اینجا نیز فرض شده که بانک «مالک» کلیه سپرده‌های ارزی است و درآمد حاصل از سرمایه‌گذاری این سپرده‌ها، جزء درآمدهای غیرمشاع و تماماً متعلق به بانک است. اما چنین برداشتی صرفاً در مورد سپرده‌های ارزی قرض‌الحسنه پس‌انداز و جاری صادق است، و نه در مورد سپرده‌های ارزی سرمایه‌گذاری.[۵۵]

از سوی دیگر، نحوه تعامل بانک با سپرده‌گذاران در خصوص سپرده‌های ارزی نیز، از جهت شیوه محاسبه سود پرداختی به سپرده‌گذاران، در صورت‌های مالی استاندارد ابلاغ شده توسط بانک مرکزی، محل اشکال است. یادداشت توضیحی ۲۹ ذیل بخش حقوق صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری، نشان می‌دهد که در خصوص انواع سپرده‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت ریالی، تفاوت سودقطعی و علی‌الحساب ممکن و مفروض دانسته شده (ردیف‌های اول تا هفتم)، اما در خصوص سپرده‌های ارزی (بخشی از سپرده‌های ارزی که در قالب سپرده سرمایه‌گذاری جذب شده‌اند)، حتی امکان تفاوت میان سودعلی‌الحساب پرداختی طی سال و سودقطعی نیز در نظر گرفته نشده است.

از مجموع مطالب فوق روشن است که سود پرداختی به سپرده‌های سرمایه‌گذاری ارزی، هرچند ظاهراً به‌عنوان «سودعلی‌الحساب» نامگذاری شده، اما از آنجا که رویه حسابداری مناسب برای محاسبه سودقطعی حاصل از به‌کارگیری این سپرده‌ها پیش‌بینی نشده، لذا وجود تفاوت میان سود قطعی و سود علی‌الحساب نیز سالبه به انتفاع موضوع بوده و «سود علی‌الحساب همان سود قطعی است». یعنی برای سپرده‌های سرمایه‌گذاری ارزی، نرخ سود ثابتی (بهره) در نظر گرفته شده و به‌منظور حفظ ظاهر شرعی، نام «سودعلی‌الحساب» بر آن نهاده شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

جمع‌بندی و پیشنهادات

اجرای صحیح عقود در بانکداری بدون‌ربا، خصوصاً عقد وکالت در خصوص سپرده‌های سرمایه‌گذاری، مستلزم به‌کارگیری ضوابط حسابداری ویژه‌ای است که منعکس کننده رویکرد بانکداری بدون‌ربا در صورت‌های مالی بانک‌ها باشد. از جمله این ضوابط می‌توان به تفکیک درآمدهای بانک به مشاع و غیرمشاع و همچنین تدوین صورت حق‌الوکاله (یا صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری) اشاره نمود.

از آنجا که ماهیت سپرده‌گیری و تسهیلات‌دهی در حوزه ریالی و ارزی مشابه است، انتظار می‌رود قراردادهای مربوطه و همچنین ضوابط حسابداری دو حوزه ریالی و ارزی نیز تا حدود قابل توجهی مشابه یکدیگر باشد، اما بررسی دقیق مقررات بانک مرکزی از یک‌سو، و صورت‌های مالی سال‌های گذشته بانک‌ها و صورت‌های مالی بانکی استاندارد ابلاغ شده توسط بانک مرکزی از سوی دیگر، نشان می‌دهد فرآیندهای حسابداری مربوط به سپرده‌ها و تسهیلات ارزی کاملاً متفاوت با بخش متناظر ریالی است. در واقع هرچند در قراردادهای سپرده ارزی بانک‌ها، «علی‌الحساب بودن سود پرداختی» و «به‌کارگیری مشاع سپرده‌ها» تصریح شده است، اما فرآیندهای حسابداری تعریف شده برای بخش ارزی، عملاً امکان تحقق این امور را از بین برده است. لحاظ‌شدن درآمد حاصل از تسهیلات ارزی در بخش درآمدهای غیرمشاع بانک، لحاظ‌نمودن سود پرداختی به سپرده‌گذاران ارزی به‌عنوان هزینه بانک، و نهایتاً فقدان صورت حق‌الوکاله (یا صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری) برای سپرده‌ها و تسهیلات ارزی، همگی گواه بر عدم‌رعایت الزامات و اقتضائات بانکداری بدون‌ربا در خصوص منابع و مصارف ارزی است. این در حالی است که استانداردهای شرعی و حسابداری بین‌المللی که طی یک دهه اخیر توسط سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی طراحی شده است، هیچ‌گونه تمایزی میان واحدهای پولی سپرده‌های جذب شده بانک‌های اسلامی قائل نشده است. بررسی استانداردهای مذکور نشان می‌دهد این سازمان، فرآیندی مشابه فرایندهای تعریف شده در مقررات ذیل قانون عملیات بانکی بدون‌ربا در ایران، برای تفکیک سهم بانک و سپرده‌گذاران از سود مشاع کلیه سپرده‌های سرمایه‌گذاری (اعم از سپرده‌های ارزی و سپرده‌های به واحد پول ملی) تعریف نموده است. همچنین در

www.SID.ir

Archive of SID

صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی خارجی بررسی شده (بانک الراجحی عربستان سعودی، بانک اسلام مالزی و بانک اسلامی دبی)، تفکیکی بین نحوه حسابداری سود و زیان سپرده‌ها با واحد پول اصلی و ارز خارجی مشاهده نشد.

بر این اساس، یکی از چالش‌های شرعی نظام بانکی کشور، روال‌های حسابداری فعلی در خصوص منابع و مصارف ارزی بانک‌ها است، که کاملاً مشابه روالهای تعریف شده در بانکداری متعارف (ربوی) است. اصلاح این نقیصه که ناشی از خلأ قانونی و مقرراتی است، در بازنگری قانون عملیات بانکی بدون‌ربا که طی سال‌های اخیر در دستور کار بانک مرکزی و مجلس شورای اسلامی قرار گرفته، ضروری به‌نظر می‌رسد. در این راستا پیشنهادات زیر قابل ارائه است[۵۶]:

۱. تصریح شمول کلیه مقررات مربوط به محاسبه و تقسیم سود مشاع، بر کلیه سپرده‌های سرمایه‌گذاری بانک‌ها، اعم از ریالی و ارزی. همچنین تصریح روش تسهیم سود مازاد (مابه‌التفاوت سود علی‌الحساب و سود قطعی) برای سپرده‌های سرمایه‌گذاری ارزی و ریالی، به یکی از روش‌های مطرح شده در بخش چهارم مقاله.
۲. اصلاح صورت‌های مالی استاندارد ابلاغ شده توسط بانک مرکزی، و در نظر گرفتن سود تسهیلات و سرمایه‌گذاری‌ها، سپرده‌های ارزی به‌عنوان درآمدها، و هزینه‌های مشاع بانک. همچنین اصلاح صورت سپرده‌های سرمایه‌گذاری و در نظر گرفتن امکان تفاوت سود علی‌الحساب و قطعی برای سپرده‌های ارزی.

در صورتی که اصلاحات فوق محقق نشود، ضروری است متن قراردادهای سپرده سرمایه‌گذاری ارزی بانک‌ها اصلاح شود، و عباراتی نظیر «وکالت بانک از طرف سپرده‌گذار»، «مطابقت عملیات بانک با قانون عملیات بانکی بدون‌ربا»، «به‌کارگیری مشاع سپرده‌ها توسط بانک»، و «توزیع سود حاصله به تناسب مبلغ و مدت» از متن قرارداد حذف، و تصریح شود که رابطه حقوقی بانک و سپرده‌گذار، همانند نظام بانکداری متعارف، قرض است و سود ثابتی به سپرده گذاران تعلق خواهد گرفت.

یادداشت‌ها

www.SID.ir

Archive of SID

۱. ماده ۳ از فصل دوم و مواد ۱ و ۶ آیین‌نامه این فصل.

۲. مواد ۷-۱۷ قانون عملیات بانکی بدون‌ربا و ماده ۹۸ قانون برنامه پنجم توسعه.

۳. لازم به ذکر است بخشی از انتقادات وارد شده در این مقاله، در ضوابط حقوقی و حسابداری جاری در تعاملات میان بانک‌های داخلی با سپرده‌گذاران ارزی خارجی یا وام‌دهندگان ارزی خارجی نیز برقرار است. به‌عنوان مثال در حال حاضر ابعاد حقوقی و شرعی فاینانس‌های خارجی روشن نیست. البته بررسی ابعاد حقوقی و شرعی این قبیل تعاملات، نیازمند واکاوی جوانب موضوع از منظر حقوق بین‌الملل نیز هست که خود می‌تواند موضوع مطالعه دیگری باشد.

۴. ابلاغ شده در بهمن ۱۳۹۴ و اصلاح شده در اسفند ۱۳۹۵.

۵. سخنرانی در بیست و پنجمین همایش بانکداری اسلامی ۱۳۹۳/۰۶/۱۰، سالن همایش‌های بین‌المللی صداوسیما.

۶. تبصره ذیل ماده ۳ قانون.

۷. ماده ۵ قانون عملیات بانکی بدون‌ربا.

۸. بخشنامه شماره ۹۴/۳۱۴۹۳۱ بانک مرکزی مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۳۰.

۹. طی بخشنامه شماره مب/۱۷۹۹ مورخ ۱۳۸۲/۱۰/۱۸.

۱۰. طی بخشنامه شماره ۸۷/۱۲۶۳۳۱ مورخ ۱۳۸۷/۰۲/۱۹ به شبکه بانکی ابلاغ شد.

۱۱. به‌موجب بخشنامه شماره ۹۳/۳۷۸۵۲.

۱۲. البته چنان‌که در بخش ششم تشریح خواهد شد، ساختار صورت سودوزیان بانک‌ها نیز به گونه‌ای طراحی شده است که اصولاً امکان محاسبه سود قطعی برای سپرده‌های ارزی نیز وجود ندارد.

۱۳. بخشنامه شماره ۹۳/۳۷۸۵۲ مورخ ۱۳۹۳/۰۲/۱۶.

14. Surplus Earnings.

۱۵. بخشنامه شماره مب/۱۷۹۹ مورخ ۱۳۸۲/۱۰/۱۸.

۱۶. بخشنامه شماره مب/۱۹۶۰ مورخ ۱۳۸۴/۱۰/۱۰.

۱۷. مطابق با ۲۶ فوریه ۱۹۹۰ میلادی.

www.SID.ir

Archive of SID

۱۸. مطابق با ۲۷ مارس ۱۹۹۱ میلادی.

19. http://aaoifi.com/our-history/?lang=en
20. http://www.aaoifi.com/en/standards-and-definitions/shari'a-standards/
21. Guidance Note.
22. Ethics.
23. Governance Standards.
24. Auditing Standards.
25. Accounting Standards.
26. Sharia Standards.
27. Distribution of Profit in Mudarabah-Based Investments Accounts.
28. FAS 5 – Disclosure of Bases for Profit Allocation between Owner's Equity and Investment Account Holders.
29. FAS 1 – General Presentation and Disclosure in the Financial Statements of Islamic Banks and Financial Institutions.
30. Shari'a Standard No. (40): Distribution of Profit in Mudarabah-based Investments Accounts pp. 2 –71.
31. Unrestricted Investment Account.
32. Restricted Investment Account.
33. Lump Sum.
34. Shari'a Standard No. (40): Distribution of Profit in Mudarabah-based Investments Accounts- part 4/1 –page 731.
35. Ibid - part 5/1 –page 725.
36. Ibid - part 5/2 –page 725.
37. FAS 1 – part 3/18: Disclosure of the Method Used by the Islamic Bank to Allocate Investment Profits (Losses) Between Unrestricted Investment Account Holders or Their Equivalent and the Islamic Bank as a Mudarib or as an Investment Manager Whether or not Participating in the Investments With its Own Funds. Disclosure Should be Made in the Financial Statements of the Method(s) Used by the Islamic Bank to Determine the Share of Unrestricted Investments in the Profits (Losses) of the Period. Disclosure Should Also Be Made of the Returns of Each Type of Investment Accounts and Their Rate of Return. (Para 27) .
38. Jointly Financed (By Bank & Unrestricted Investment Account).
39. Self-Financed (By Bank).

۴۰. نکته قابل توجه در اکثر بانک‌های اسلامی حجم زیاد منابع سپرده‌های جاری است که موجب افزایش سودآوری بانک‌ها می‌شود. در همین صورت نمونه، درآمد بانک از منابع غیرمشاع که شامل این منابع رایگان می‌شود برابر ۱۲ میلیون واحد است؛ در حالی که درآمد مشاع

www.SID.ir

Archive of SID

حدود ۵ میلیون است. از همین ۵ میلیون هم حدود ۴٫۸ میلیون سهم منابع بانک در منابع مشاع و حق عاملیت است.

۴۱. باید توجه داشت که مقایسه میان نحوه محاسبه و توزیع سود مشاع ریالی در ایران با استانداردهای AAOIFI در این موضوع، کارویژه مقاله حاضر نبوده و به‌منظور پرهیز از اطاله مقاله و تمرکز بر سؤالات تحقیق، از بررسی مفصل‌تر این مبحث خودداری می‌شود. رسالت مقاله حاضر، نشان دادن عدم‌انطباق عملیات سپرده‌گیری ارزی بانک‌ها و نیز عدم‌انطباق روش‌های حسابداری بانک‌ها در بخش ارزی، بر ضوابط بانکداری بدون‌ربا (قانون عملیات بانک بدون‌ربا مصوب ۱۳۹۲ و مقررات ذیل آن) است.

42. Al Rajhi Bank

43. Islamic Finance. 31 July 2015. Retrieved 19 January 2017.

44. Saudi Arabian Rials

۴۵. نکته قابل توجه در صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی حجم بسیار اندک سپرده‌های سرمایه‌گذاری در مقایسه با کل سپرده‌هاست.

46. Bank Islam.

47. Ringgit Malaysia.

48. Dubai Islamic Bank P.J.S.C.

49. Arab Emirates Dirham.

۵۰. نکته قابل توجه در صورت مالی این بانک قلم «ذخیره ریسک سرمایه‌گذاری سپرده‌گذاران» است. براساس توضیح داده شده این ذخیره بخشی از سهم سود سپرده‌گذاران است که به شکل ذخیره نگهداری می‌شود و تا زمانی که به تأیید هیأت فتوا و نظارت شرعی بانک نرسد، قابل پرداخت به سپرده‌گذاران نیست.

۵۱. بانک‌های ملی، سپه، مسکن، توسعه تعاون، ملت، پارسیان و کارآفرین.

۵۲. در واقع در حوزه عملیات ارزی بانک‌ها، حتی «بر روی کاغذ» نیز شاهد انحراف جدی هستیم.

۵۳. البته باید توجه داشت که سود حاصل از تسهیلات ارزی بانک با سود حاصل از معاملات ارزی متفاوت است و مورد دوم در اینجا مدنظر نیست.

۵۴ بخشنامه شماره ۳۴۳۷۲۳/۹۴ و http://www.cbi.ir/showitem/16047.aspx.

www.SID.ir

Archive of SID

۵۵. مراجعه به یادداشت توضیحی ۲۸ در صورت‌های مالی بانک نمونه که شامل جزئیات سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار بانک است، نشان می‌دهد که بانک‌ها مجاز به جذب انواع سپرده‌های سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت و بلندمدت ارزی هستند. بنابر تعریف، بانک در خصوص این نوع از سپرده‌ها «وکیل» سپرده‌گذاران است، نه مالک (قرض‌گیرنده) سپرده‌ها. فلذا اشکال فوق وارد است.

۵۶. یکی از پیشنهادات مطرح شده در این خصوص، تفکیک صورت سودوزیان ریالی از صورت سودوزیان ارزی، و محاسبه سودقطعی برای هر دو صورت مالی است. اما به دلیل آنکه بانک امکان خرید و فروش ارز (تبدیل ارز به ریال و برعکس) را دارد، این تفکیک قابل دفاع به‌نظر نمی‌رسد.

کتابنامه

قانون عملیات بانکی بدون ربا جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۲).

قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۹).

دستورالعمل اجرایی چگونگی محاسبه سود قطعی سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار با احتساب حق‌الوکاله به‌کارگیری سپرده‌ها (۱۳۸۲).

شورای پول و اعتبار (۱۳۹۴). دستورالعمل «محاسبه سود مشاع»، مصوبه جلسه ۱۲۰۰.

روحانی، سیدعلی؛ و بنی‌طبا، سیدمهدی (۱۳۹۵). «آسیب‌شناسی نظام بانکی؛ نظارت شرعی بانک مرکزی»، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی جمهوری اسلامی ایران.

ملاکریمی؛ فرشته، و قلیچ، وهاب (۱۳۹۵). «موانع حذف ربا از نظام بانکی ایران و ارائه راهکارهای اصلاحی»، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

مهدی، قائمی‌اصل؛ شهاب، متین؛ صادق، بافنده؛ و موسوی، سیدمهدی (۱۳۹۵). «بررسی عوامل تعیین‌کننده سود خالص در بانکدرای بدون‌ربا با تأکید بر تفاوت سود قطعی و علی‌الحساب (مطالعه موردی: نظام بانکداری بدون‌ربا ایران)». *مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۸(۱۶)، ۱۰۶-۱۳۶.

www.SID.ir

Archive of SID

بنی‌طبا، سیدمهدی (۱۳۹۳). نقد شیوه‌های تجهیز و تخصیص منابع توسط نظام بانکی و ارائه پیشنهادات اصلاحی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تهران، تهران، ایران.

میثمی، حسین؛ و قلیچ، وهاب (۱۳۹۰). «آسیب‌شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور؛ دلالت‌هایی برای تحول در نظام بانکی». *تازه‌های اقتصاد*، ۱۱(۱۳۲)، ۷۰-۱۰۲.

مدرکیان، حسن؛ کرباسی‌یزدی، حسین؛ خوش‌مهر، عباس (۱۳۸۹). «ارزیابی سودمندی بندهای گزارش حسابرس مستقل و بازرس قانونی در شفافیت صورت‌های مالی بانک‌های تجاری»، *پژوهشنامه حسابداری مالی و حسابرسی*، ۲(۷)، ۳۵-۵۲.

www.SID.ir